

ЈЕДАН ПРИЛОГ ПИТАЊУ: ЊЕГОШ И 1848¹

1.

О држању владике Петра II као црногорског владоца према догађајима европске револуције 1848—49. морали су, наравно, писати сви који су се бавили било владичином биографијом било овим раздобљем црногорске историје. Буржоаски и националистички писци, који су се повољно изражавали о Јелачићу и Рајачићу, и Његошево држање у вези са тим су, наравно, видјели само с једног гледишта. Оно гледиште, разумије се, марксистичка историографија не може примити. Ново мишљење о догађајима 1848—49. г., прихваћено у социјалистичким земљама, које је одбацило многа стара националистичка схватања, и које се учврстило нарочито приликом научних истраживања и дискусија у вези са стогодишњицом револуције — мора се дотаћи и овог питања. Пошто је нова југословенска историографија последице другог свјетског рата одбацила Јелачића и Рајачића, мора се узети у претрес и питање: колико је њима савремени црногорски владалац водио исправну политику према европској револуцији, посебно према догађајима у југословенским земљама, које су биле у вези с револуцијом.

Не може овдје, наравно, бити ријечи о каквој сумњи у најбоље намјере и најчистији патриотизам Његошев. Несумњиво је и 1848. године, као увијек, Његош желио једино успјех српске и југословенске народне ствари. — Ријеч је овдје о разлици између намјера и циљева, са једне, и тактике и средстава, са друге стране. Ако је једном страном истраживачу, који се Владичином биографијом бави већ више од три деценије, уопште дозвољено да се овог питања дотакне, треба у томе видјети само жељу да се неке нејасности рашчисте и да се са аспекта нових схватања баца нешто више свјетла на то раздобље Владичине

¹ Писац ових редака није располагао најновијом и потпуном литературом, јер се у пољским научним библиотекама налази само мали дио обимне литературе о Његошу. Осим радова Владана Ђорђевића, Милана Решетара, Ј. Дурковића—Јакшића, Петра И. Поповића, Јагоша Јовановића, Риста Драгићевића и Ника С. Мартиновића, писац се служио и својим биљешкама које су настале за вријеме његова боравка на Цетињу 1956. године, када је спремао ново издање свога превода „Горског вијенца“.

политике. Пошто писац ових редака не располаже свом потребном грађом, његова излагања имаће само општи карактер, па неком од југословенских историчара остаје да ово питање много опширније и детаљније обради — на основи све оне грађе до које се не може доћи у иностранству.

У мом нацрту Његошева живота, који претходи преводу „Горског вијенца“ (II издање),² ја сам констатовао да Владика није добро схватио значај европске револуције 1848. г. и да је, усљед недовољног познавања прилика у аустријским земљама и ондашњег компликованог стања, револуционарним догађајима прилазио доста једнострано. Мислим да ће бити од користи те моје констатације изложити нешто опширније.

Случајева да и врло образовани и политички способни људи нијесу у свему добро схватили сав значај европске револуције 1848. г. — било је више. Много је политичких грешака дошло и од стране иначе добронамјерних људи онога доба. Дешавало се да су неки, који су у основи правилно схватили значај догађаја и радили према томе, ипак у неким стварима заузимали погрешан став, што је кочило дјелатност и слабило успјехе. Доста је навести примјер пољског пјесника Мицкјевича, који је у револуционарном покрету играо врло значајну улогу: он се налазио на лијевој крилу пољске емиграције, говорио је, радио и писао у врло радикалном смислу, али је ипак и гријешо — ствар револуције повезао је са католичком црквом, те је вјеровао у Луја Наполеона и тобожњи прогресивни правац „наполеонске идеје“, што је Херцен још 1849. г. критиковао.³

Његош је био политички самоук. Руководио се више инстинктом, жаром родољубља и својим темељним схватањем слободе, него познавањем правог стања ствари, па је многе чињенице схватао, што се тиче италијанске и аустријске политике, једнострано и (нужно) погрешно.

За нас мора увијек важити оно што је Његош више пута изјављивао баш 1848. и 1849. год. (наравно, не само тада), као нпр. у писму аустријском министру Стадиону од фебруара 1849: „Истина је — ја сам љубитељ благородумне слободе, која дичи и облагорођава човјека. Она је наш жртвеник којему се најблагороднији производи овога горскога гњијезда још од памтвијека приносе“.⁴

² Петар Петровић Његош — Wybór pism. Przelozyl i opracował Henryk Batowski. Wrocław — Kraków 1958 («Biblioteka Narodowa» seria II, № 113). Књигу сам спремио захваљујући помоћи Савјета за просвјету и културу НР Црне Горе, који ми је омогућио боравак на Цетињу 1956. године.

³ О Мицкјевичевом раду 1848—9. г. види мој увод у издању докумената Мицкјевичеве Словенске легије у Италији: Legion Mickiewicza, wybór źródeł. Opracowali Henryk Batowski i Alina Szklarska-Lehmannowa, Wrocław 1950.

⁴ П. П. Његош — Цјелокупна дјела, изд. 1955, IX, стр. 409.

Уз то је Владика ипак придодавао: „Него је и то истина стотине путах дјелом освједочена да сам ја највиши непријатељ анархије, која је гора него куга. Та мене је анархија више главобоље дала но иком у Европи“. Ето ту налазимо оно у чему је Његош гријешио. Како се чини, он је неке револуционарне покрете неправилно схватио као анархистичке.

Његош није потанко, или уопште није познавао прилике у три од оних земаља у којима је букнуо револуционарни покрет: у Италији, у Мађарској и у Пољској. И како су ти покрети силом прилика дошли у сукоб са покретима било појединих дјелова југословенских народа било земаља према којима је Владика гајио пријатељска осјећања, он је италијански, мађарски и пољски револуционарни покрет погрешно и једнострано схватио и одбацио.

2.

Први додир са европском револуцијом 1848. г. Његошева Црна Гора је имала у свом непосредном сусједству: у Боки Корсурској, гдје је био испочетка неки покрет у вези с италијанском револуцијом. Познато је да је у Боки постојала нека италофилска странка, која је жељела чак успостављање веза са новом Млетачком Републиком. Исте су намјере имали и неки становници далматинских италијанизованих градова, те је за ово радио Далматинац али италијански родољуб Tommaseo, члан нове млетачке владе. Аустријске су власти у Далмацији биле узнемирене, а особито окружни капетан у Котору. Али се узнемирио и црногорски владика.

Његош је чак био узбуђен и пренеражен: могућност да један дио југословенских земаља постане опет провинција једне потпуно туђе државе изгледала је Владици као враћање к најгорем. Аустријска владавина на јадранском приморју, иако нимало либерална и прогресивна, била је ипак корак напријед у поређењу с млетачком. Његош је стрепио, па је због тога издао свој познати проглас Бокелјима и Дубровчанима, да би их одвратио од било каквих веза са Венецијом и италијанским покретом уопште, па им је чак запријетио црногорском осветом. Владика је аустријску владавину сматрао мањим злом, а осим тога — као, иначе, огромна већина југословенских јавних радника — вјеровао је у Јелачића. Чим је овај именован за губернатора Далмације (као што је познато, он ту власт није стварно вршио), Његош је сматрао да ће и Бока бити сједињена са „Троједином Краљевином“. Због тога није ни помишљао да као некада његов стриц Боку присаједини Црној Гори.

Интересантно је како је владика дуго страховао од те, у ствари, нереалне италијанске опасности по југословенске јадранске земље. У Његошевим писмима, не само из 1848, већ и

из 1849. г., стално можемо наћи напомене о италијанској агитацији и његов оштар став према њој. Не само у свом писму Tommase-у него и у писмима представницима аустријских власти Његош заузима тај став, страхујући да не дође до отцјепљења неког комада родне земље. У писму Tommase-у он је изнио своје гледиште, истичући да „ко обожава слободу и ко је управо слободан, он подобноме себи не жели ни твори обиде, јербо гази обожајему светињу ногама.“⁵ Владика је хтио рећи да он није против слободе Италијана, али се противи наметању италијанске власти у Далмацији; овом је триликом подсјетио на то како су лошу успомену Млечани оставили у југословенским земљама: „наши сусједи свагда су били непријатељи слободе, противу ње су тврди кордом држали него противу чуме“ (Његош је своје негативно мишљење о старој Венецији изразио и у епизоди војводе Драшка у „Горском вијенцу“). Мада није било основа да се Млетачка Република од 1848. г. упоређује са старом државом дуждова, Његош је категорички одбијао помисао на нови италијански јарам на југословенском приморју.

Непријатељско расположење према Млечанима и њиховим амбицијама налазимо, нпр., и у Владичином писму Данилу Медаковићу (од 6. јануара 1849. г.), у коме он констатује „да је лав поломио крила и упао у пучину сињег мора, ком још само комад репића вири“⁶ — што је ваљда алузија на опсаду Млетачка од аустријске војске. Ова узнемиреност није уопште била оправдана, јер ни Млетачка Република ни Краљевина Горње Италије (која је постојала оних пар мјесеци љета 1848, све до Кустоце) не би никада имала снаге да и најмањи дио Далмације одвоји од увијек војнички јаче аустријске царевине. Али ово свједочи о томе колико је Владика стрепио од такве евентуалности. Он је гријешко када је у покрету либерала у приморју видио „бешчовјечну анархију“ (како се изразио у писму которском окружном капетану од 16. марта 1848),⁷ али је ипак било историјски оправданих разлога, да се страхује од италофилске оријентације неких бокелјских кругова. Бокелји су опет били у праву када су послје страховитог Метерниховог угњетавања тражили било какав либералнији режим. Као што је познато, они су доцније пристали уз загребачки сабор.

3.

Питање односа владике Петра II према Јелачићу и хрватско-мађарском националистичком сукобу (исто важи за рат у Војводини) прилично је добро познато и не ваља се упуштати

⁵ Исто, стр. 380.

⁶ Исто, стр. 501.

⁷ Исто, стр. 375.

у све ситнице. Његош је вјеровоа да је аустријски генерал Јелачић ипак прије свега хрватски родољуб, те је погрешке мађарске револуционарне владе видио у претјераном свјетлу, не разумијевајући колико је опасно радити било шта што иде у прилог контрареволуцији. Осим тога, Владика уопште није потанко познавао врло компликовано национално и социјално питање у Аустрији и Угарској. Односи између друштвених класа какви су се развили у средњој Европи били су му такође потпуно непознати. Зато је он у хрватско-мађарском и српско-мађарском сукобу видио искључиво један национални сукоб, као што га је иначе схватала знатна већина буржоаских интелектуалаца сва три народа. Зато је Његош толико желио успјеха Јелачићевом надирању у Мађарској и борби војвођанских Срба (одликовао је чак Стратимировића и Книћанина), зато је истовремено у писмима Јелачићу истицао неку мистичку словенску идеологију — исто колико и Словак Kollár, који такође није разумио ништа од политичког и социјалног значаја револуције и који је у 1848. г. прихватио неисправно држање.⁸ Срећа је, наравно, што Јелачић није примио оружану помоћ, коју му је Владика предлагао за борбу против Мађара, као што ју је следеће године одбио и ађутант цара Николе гроф Орлов, када му је Његош понудио помоћни црногорски одред за рат против мађарске револуције, помињући том приликом и Пољаке као тобожње „непријатеље Словенства“.⁹ Ово је можда најбољи израз овог потпуног неразумијевања односа и читаве европске ситуације, борбе између револуције и контрареволуције. Ван сваке сумње је да би Владика — да су му у руке дошла револуционарна писма и програми европске револуционарне демократије, да се могао упознати са паролама француске, њемачке и пољске љевице — свакако друкчије гледао и на националне сукобе и на револуционарне напоре Италијана, Мађара и Пољака, и да не би са онолико одушевљења желио побједи Јелачићу и војвођанским Србима.

Непознавање ствари објашњава много, можда чак и све што се тиче политичких погледа Петра II на питања европске револуције 1848. г. Велика је штета што се у Владичиној близини није нашао нико ко би му пружио податке о правом стању ствари!

Има извјесних доказа да је Његош био почео да постепено мијења своје мишљење и барем да сумња у потпуну исправност својих погледа из почетка г. 1848. У вези с тиме су, чини се, два писма: Станку Вразу, од 20. октобра 1848, и „неком Тр-

⁸ Види о томе мој увод уз превод Коларових изабраних дјела: Jan Kollár — Wybór pism. Opracował Henryk Batowski. Wrocław 1954. («Biblioteka Narodowa» seria II, № 89), стр. XXIX.

⁹ Цјелокупна дјела, исто, с. 415. Упор. мој увод (напомена 2, горе), стр. СЛХ.

шћанину“, од 20. новембра исте године. Иако се не може тачно утврдити у ком се правцу развила та Владичина сумња у сопствене политичке погледе, непобитно је да се она у оба ова писма и те како осјећа. „Ја видим страшне погрешке. Мени се чини да се од правог циља далеко отступило. Боже дај да се варама. Ако се сад сагријешти, дуго ћемо тај гријех кајати. Онај силни и напредни Вам напрег и подвиг, ако се на зло окрене, тешко нашем народу. Она благосродна, усердна и велика наша жртва, ако се принесе вражјем олтару, изневјерена је наша народност“.¹⁰ Ове ријечи из Владичина писма упућеног Вразу свакако доказују да је код Његоша настала дубока сумња у погледу циљева опште југословенске политике и нарочито путева којим су онда ишли Хрвати и Срби у Аустрији. Сличних, иако не тако прецизних, погледа има и у писму „неком Тршћанину“, у коме Владика, поред осталог, критикује прашки свесловенски конгрес.¹¹ Да ли он критикује баш аустрославизам већине чланова конгреса, нарочито чешке буржоазије? Недостају, на жалост, прецизнији подаци.

До краја 1848. Његош није одбацио своју вјеру у Јелачића, као што видимо из писма од 20. децембра 1848. (1. јануара 1849. по н. к.). Али ту он већ почиње да изражава сумњу у искреност аустријских намјера према југословенским народима: „Несносно ми је оно што Ти прво званије и мјесто у царству обећаше, па отступише, — од свашта ће отступити. И што се снажном мишицом не узмогне држати оно све треба за ништа сматрати“.¹² Дакле, нека се у крајњем случају рјешава сопственом снагом, чак и против оних који не одржавају дату ријеч. Али Јелачић, наравно, није био кадар да ради по таквом савјету.

Његошев однос према Аустрији сигурно није био онолико пријатељски колико би се то дало закључити из његове преписке са далматинским властима. Она Владичина увјеравања имају сигурно само тактички карактер, а позивање рецимо Бокелја да остану вјерни ћесареви поданици било је у складу са читавом онашњом Владичином тактиком у првим мјесецима 1848. г. према опасности неког италијанског покушаја да се заузме словенска обала.

У већ поменутом писму аустријском министру унутрашњих послова (графу Стадиону) од фебруара 1849, Његош каже само: „Ја нејмам причине бити непријатељ Аустрије, иако је досадашња аустриска политика на наслов Црне Горе и мрзила, али се никада није покушавала противу наше слободе, него от-

¹⁰ Цјелокупна дјела, исто, стр. 398.

¹¹ Исто, стр. 404. О раду прашког конгреса писао сам у чланку *Zaproszenie na kongres slowianski*, увршћеном у књигу: *Przyjaciele Slowianie*, Варшава 1956, с. 129 и сл.

¹² Цјелокупна дјела, исто, стр. 406. Упор.: Нико С. Мартиновић — Његош и 1848, „Стварање“, 1946, бр. 1, стр. 47.

селе надам се да ће и код Аустрије бити благородна симпатија к Црногорцима¹³. Овдје нема, дакле, неких увјеравања о пријатељству, ово је само констатација да не постоји непријатељски однос за који би дотадашња аустријска политика према Црној Гори давала разлога. У овој врло озбиљној и државничкој изјави можемо најјасније утврдити право Владичино мишљење у том погледу.

Закључак може бити овај: Владика је по сваку цијену избјегавао неки заплет с Аустријом, а осим тога, онда је још увијек вјеровао у неку могућност преуређења ове државе у федерацију аутономних јединица са обезбјеђењем права словенских народа, што се онда могло бар дјелимично предвиђати. Зато Његош није помишљао на сукоб с Аустријом.

4.

Владика није могао жељети погоршање односа, а још мање отворени сукоб с Аустријом, када је толико снажно желио и спремао акцију у другом правцу: за ослобођење Срба у Турској, у савезу са Србијом и српским становништвом у сусједним турским провинцијама. Да би могао без бојазни ударити у источном, сјеверном и јужном правцу, Његош је морао имати обезбијеђени мир барем на једној страни, дакле са запада, у толико више што је само преко Дубровника и Котора могао да добије оружје и муницију. Кавга са свим сусједима није од користи ни за једну државу, а поготово не за онако малу и слабу каква је била ондашња Црна Гора!

Може се претпоставити да је Владика сматрао да ће баш општи европски хаос створити повољне услове за један устанак свих Срба у Турској, повезан за оружаном акцијом обје српске државе. Уз то је, као што је познато, Његош помишљао да придобије и неке арнаутске поглавице.

Историја црногорско-србијанских преговора из тих година није, изгледа, још потпуно расвијетљена. Оно што познајемо — оних неколико владичиних писама Александру Карађорђевићу и Александрових одговора и нека писма Матије Бана — дозвољава нам ипак да утврдимо са колико је смјелости и замаха Његош цртао своје планове. Код ондашње Србије није наилазио на довољну помоћ, што се, поред осталог, види из његовог познатог писма кнезу Александру од 2. маја 1848, у коме налазимо доста сумње, па чак и неку сјенку пријетње за случај да се Карађорђевић не одазове народној жељи. Врло је карактеристично још једно писмо, упућено истога дана Гарашанину. Ваља га навести: „Ако је игђе икога, нас ево; ако ли нема никога, ја не могу ништа до стићети се што сам вам брат. Сад али

¹³ Цјелокупна дјела, исто, стр. 409.

никад, никад ако не сад“.¹⁴ Ово су чисто револуционарне ријечи, исте које је неколико недеља раније употребио у својој познатој пјесми Александар Петефи пјеснички вођа мађарске револуције: „Ово је вријеме, сада или никада“! (Itt az idő, most vagy soha!). Два највећа пјесника својих народа, мислећи о револуционарном подвигу, употребила су исте ријечи — што је врло карактеристично. Наравно, они нијесу ни знали један за другог.

Из Владичиних ријечи, о којима је јављао у Београд Матија Бан, знамо да је он већ онда, можда априла 1848, спремао оружану акцију против Турске у правцу Србије — да сједини снаге обје државе.¹⁵ Чим су почели преговори, Владика се морао стрпјети, а пошто је србијанска влада задржавала акцију, од ње на крају није ни било ништа.

Скоро годину дана доцније Владика се жалио Александру Карађорђевићу (у писму од 14. априла 1849): „Куд би та срећа српска, мјесто Војводства да се онда на Босну окренуло. Данас би се у рукама имало оно, што се не би могло лако изгубити“.¹⁶ Његош је још једном покушао да придобије србијанског владарца, о чијем одсуству воље и, чак, кукавичлуку, изгледа, није био обавијештен: „Да једном може букнути ентузијазм силнога нашега народа у Турској с подобним мјестоположењем, Србима не би нико могао врха главе доћи. Мени се види да ми ово свагда можемо урадити кад шћети буде Ваша Свјетлост и Ваша Србија“.

Овдје налазимо још један интересантан детаљ: Његош пише: „куд би та срећа српска, мјесто Војводства да се онда на Босну окренуло“. Ово је несумњив доказ да је акција за ослобођење Срба у Турској била за Владика преча него акција у било којем другом правцу, чак и да се помогне војвођанским Србима против Мађара. Ово се Његошево схватање може упоредити са мишљењем српских политичких и војних кругова после анексионе кризе, када је — и поред све мржње према Бечу и Будимпешти — ослобођење српског живља у Турској ипак сматрано пречим, зато што је његов положај био гори. Његош је, дакле, мислио онако како су шездесет година касније мислили Миловановић, Пашић и старјешине српске војске.

Баш нам ова чињеница омогућује да себи много боље објаснимо Његошеву тактику према Аустрији и Југословенима у Аустрији у тим годинама. Да се по сваку цијену одржи мир с Аустријом и да се тамошњи југословенски живаљ колико је могуће више ојача — то је било неминовно потребно за осигурање једне велике ослободилачке акције у Турској. У поређе-

¹⁴ Исто, стр. 497.

¹⁵ Вл. Ђорђевић — Црна Гора и Аустрија 1814—1894. Београд 1924 (Посебна издања СКА, 49), стр. 50.

¹⁶ Цјелокупна дјела, исто, стр. 412.

њу са значајем једне такве акције и њеног успјеха, све остало је изгледало мање важно. Може се бар претпоставити да је такво било Његошево мишљење у вези с европском револуцијом.

Ово, наравно, не умањује, на жалост, чињеницу да је Владика неисправно схватио социјални значај догађаја 1848. г. и да је револуцију у Аустрији и Италији оцјењивао са искључиво националног становишта. Треба још једном подсјетити да је Његош живио у земљи у којој се ништа није дало упоредити са стањем у другим словенским земљама и да, поред тога, као самоук није био довољно политички образован да исправно оцјењује читаву европску ситуацију. Од његова односа према револуцији у Аустрији могло је бити и неке штете — свакако не баш тако велике¹⁷ — али би остварење његових ондашњих планова значило сигурно много већи успјех за народну ствар. То ваља имати на уму кад год читамо Владичина писма из 1848—49. г., која у први мах могу изазвати неку сумњу. Ослобођење српског живља у Турској свакако би значило један знатно прогресиван акт, у социјалном погледу достојан многих добитака социјалне револуције у Европи.

Хенрик Батовски

Краков

---

¹⁷ У случају да су Јелачић и Орлов примили нуђену им помоћ (од неколико хиљада Црногораца) против Мађара.